

مطالعه تطبیقی سرمایه اجتماعی در بافت‌های شهری با استفاده از مدل AHP (مطالعه موردی: شهر کرمانشاه)

دکتر مسعود تقوایی^۱، اعظم صفراآبادی^۲

چکیده

حاکمیت برنامه‌ریزی فن گرایانه و کالبد محور چون طرح جامع و تفصیلی و فراموش شدن یا کم توجهی به ابعاد اجتماعی نظام برنامه‌ریزی شهری ضرورت بررسی نظام اجتماعی شهر را بیش از پیش ضروری ساخته است. سرمایه اجتماعی به عنوان نمودی از هم افزایی اجتماعی تاثیر گذار بر کالبد فضایی شهر شناخته شده است. شناخت ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی و سنجش آن در محلات شهری به درک تفاوت‌های موجود در محلات شهری منجر شده و فرآیند برنامه‌ریزی متناسب با وضع موجود را عملیاتی می‌کند. در این مقاله با سنجش تطبیقی سرمایه اجتماعی در ابعاد مختلف آگاهی اجتماعی، مشارکت مدنی، اعتماد اجتماعی و انسجام اجتماعی در سه محله شهر کرمانشاه در بافت‌های قدیم، جدید و سکونتگاه غیر رسمی که دارای ساختارهای متفاوت از یکدیگرند پرداخته می‌شود. پژوهش حاضر از نوع کاربردی - توسعه‌ای است که با استفاده از روش میدانی و کتابخانه‌ای اقدام به جمع آوری اطلاعات گردیده و داده‌ها با استفاده از تحلیل سلسله مراتبی بررسی گردیده است. نتایج نشان دهنده آن است که محلات قدیم و سکونتگاه غیررسمی با وجود مشکلات متعدد دارای سرمایه اجتماعی به ویژه سرمایه اجتماعی درون محله - ای بالاتری در مقایسه با محله جدید بوده که این عامل می‌تواند به عنوان ظرفیت بالقوه محلات قدیمی برای ارتقای کیفیت زندگی آنان به شمار آید.

واژه‌های کلیدی: سرمایه اجتماعی، محلات شهر، شهر کرمانشاه، AHP

1- m.taghvaei@ltr.ui.ac.ir

۱- استاد گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه اصفهان (نویسنده مسؤول)

am_safarabadi@yahoo.com

۲- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه اصفهان

۱- مقدمه

کشورهای جهان اعم از توسعه یافته و یا در حال توسعه، در برهه ای از زمان با پدیده افزایش جمعیت شهرنشینی مواجه بوده و یا خواهند بود. کشورهای در حال توسعه که غالباً در دهه های اخیر با این پدیده روبرو شده اند، با مشکلات بیشتری در این عرصه مواجه هستند، چرا که از یک سو نرخ شهرنشینی در آنها بیشتر از نرخ شهرنشینی کشورهای توسعه یافته - در دوران اوج شهرنشینی - است و از سوی دیگر اکثر قریب به اتفاق چنین کشورهایی با کمبود شدید منابع مالی مواجه اند. این امر با توجه به هزینه بر بودن طرح های معمول توسعه شهری، این کشورها را با معضل اساسی مواجه کرده است (Sorensen, 2000, 51-73). مفهوم "سرمایه اجتماعی" با سه عنصر اصلی و شاخص معرفی می شود. در قالب گرایش ها و تمایلات رفتاری به اعتماد و هنجارهای تمایل به کار گروهی و در بعد الگوهای ساختاری به انجمن پذیری و مشارکت اشاره می کنند (Putnam, 2000). این واژه نخستین بار در دهه ۶۰ میلادی توسط جین جیکوب و در کتاب مشهور "زندگی و مرگ شهرهای بزرگ آمریکا" وارد ادبیات برنامه ریزی شهری گردید (عارفی، ۱۳۸۰: ۱۳). سرمایه های اجتماعی می توانند در درجه اول، با توجه به مفهوم محله و به دلیل مشترکات، علایق و روابط چهره به چهره ساکنان آن، در این مکان نمود بیشتری داشته باشند و در عین حال با شامل شدن ارزش هایی چون اعتماد اجتماعی، همبستگی اجتماعی و یکپارچگی اجتماعی به عنوان ظرفیت های درونی و ثروت های پنهان در محلات، یک اقدام غیرمتمرکز و از پایین به بالا را نوید بخش باشند (نعمتی، ۱۳۸۹: ۵۴). بر خلاف نظام برنامه ریزی دیروز که مفهوم برنامه ریزی شهری و شهرسازی در طرح های شهری کالبد محور (چون طرح جامع و طرح تفصیلی) که در آن بیشتر به نحوه ساخت بناها، معابر و صرفاً با طرح و نقشه های مهندسی کشیده شده خلاصه می شده و ابعاد دیگر برنامه ریزی چون برنامه ریزی اجتماعی، اقتصادی، زیست محیطی و... به فراموشی سپرده شده یا کم اهمیت جلوه می نمود، در این راستا سنجش سرمایه اجتماعی به عنوان بخشی از فرایند برنامه ریزی با نمودی از میزان

تحرک و پویایی نظام اجتماعی و تاثیر گذار بر ابعاد فضایی - کالبدی شهر، شناخته شده و با قابلیت ایجاد هم افزایی در بین جامعه ساکن در فضای شهری در قالب محلات شهری توان افزایش کارایی برنامه ریزی و اثر گذاری هدفمند جهت دستیابی به توسعه پایدار شهری در ابعاد مختلف را دارا است. از این رو سنجش سرمایه اجتماعی در محلات مختلف شهر با توجه به تفاوت‌های موجود بین محلات می تواند در شناخت ابعاد پنهان شهر موثر واقع شده و فرایند برنامه ریزی را کارآمد سازد. از این رو سنجش سرمایه اجتماعی و شناخت ظرفیت و میزان مشارکت، انسجام، آگاهی و اعتماد اجتماعی جامعه ساکن در محلات مختلف شهری و مقایسه تطبیقی آنها، به تهیه برنامه متناسب با ویژگی های محلات منجر شده و مانع در تجویز نسخه های یکسان برای فضاها و اجتماعات ساکن در محلات مختلف شهری خواهد شد. از سوی دیگر، شناخت و سنجش سرمایه اجتماعی نقشی مهم در چگونگی پیاده سازی برنامه ریزی مشارکتی به عنوان یکی از روش های نوین برنامه ریزی شهری دارد. این مقاله با هدف بررسی تفاوت‌های موجود در محلات مختلف شهری سعی بر آن داشته که در سه محله متفاوت شهر کرمانشاه یعنی بافت فرسوده جوانشیر، سکونتگاه غیر رسمی جعفرآباد و بافت جدید زیبا شهر به سنجش تطبیقی سرمایه اجتماعی در ابعاد اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، آگاهی اجتماعی، اعتماد اجتماعی بپردازد. درک و شناخت تفاوت‌های فضایی موجود در زیرسیستم های شهری نیازمند بررسی درونی و بیرونی و مقایسه تطبیقی بافت اجتماعی محلات مختلف شهر است. با استفاده از نتایج می توان نقاط قوت و ضعف زیرسیستمها را به دست آورده و برای ارتقا سطح پایداری محلات شهری برنامه ریزی کرد. اهداف مطالعه حاضر عبارتند از:

شناخت تفاوت‌های فضاها و محلات شهری با توجه به مولفه های اجتماعی؛

مقایسه تطبیقی تفاوت‌های موجود در محلات شهری؛

انعطاف پذیر کردن برنامه ریزی شهری در راستای عملکرد بهینه مجموعه های شهری.

۱-۱- پیشینه پژوهش

نوابخش و همکار (۱۳۸۷)، در پژوهشی با عنوان بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی و نقش آن در توسعه شهری به بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی و نقش آن در توسعه شهری در سطح تحلیل نواحی و میزان توسعه یافتگی نواحی منطقه ۵ شهر تهران پرداخته است. و هفت عنصر مفهومی سرمایه اجتماعی شامل آگاهی، اعتماد عمومی، اعتماد نهادی، مشارکت رسمی، مشارکت غیر رسمی خیریه ای، مشارکت غیر رسمی همیارانه و مشارکت غیر رسمی مذهبی بررسی شده اند. سردارنیا (۱۳۸۸)، در پژوهشی با عنوان اثر سرمایه اجتماعی بر حکمرانی خوب؛ معتقد است سرمایه اجتماعی و حکمرانی خوب، دو مفهومی است که بویژه از سالهای میانی دهه ۱۹۹۰ سخت مورد توجه محافل آکادمیک و دانشگاهی قرار گرفته اند. و سرمایه اجتماعی برآمده از انجمنهای مدنی و داوطلبانه یا شبکه های اجتماعی، درگیر شدگی مدنی، همکاری و اعتماد انجمنها به یکدیگر و روابط اعضای انجمنها است. ربانی و همکاران (۱۳۸۸)، در پژوهشی با عنوان بررسی سرمایه اجتماعی و عوامل موثر بر شکل گیری آن در سطح محله با هدف شناسایی عوامل موثر بر شکل گیری سرمایه اجتماعی در سطح محله؛ به بررسی اهمیت مفهوم سرمایه اجتماعی در محله پرداخته اند و شاخص های پیوند همسایگی، اعتماد در سطح محله، مشارکت در امور محله، کنترل اجتماعی غیر رسمی و احساس تعلق به محله را مهم ترین شاخص ها در این ارتباط دانسته اند. کیانی و همکار (۱۳۸۸)، در پژوهشی با عنوان بررسی افتراق فضایی - مکانی شهر و روستا در ابعاد سرمایه اجتماعی به بررسی میزان سرمایه اجتماعی در سطح شهر و روستاهای اطراف خرم آباد و تفاوت های سرمایه اجتماعی بین این شهر و روستاهای اطراف آن در ابعاد مختلف از نظر اعتماد عمومی، اعتماد رسمی، مشارکت رسمی و مشارکت غیررسمی پرداخته اند. نوغانی و همکاران (۱۳۸۹)، در پژوهشی با عنوان بررسی تاثیر سرمایه اجتماعی بر رضایت از زندگی؛ به بررسی تاثیر سرمایه اجتماعی بر رضایت از زندگی پرداخته اند. در این پژوهش سرمایه اجتماعی با معرف های «مشارکت اجتماعی،

اعتماد اجتماعی و شبکه رابطه اجتماعی» بررسی شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که بین سرمایه اجتماعی با میزان رضایت از زندگی رابطه معنادار وجود دارد. همچنین بین متغیرهای مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی و شبکه روابط اجتماعی با رضایت از زندگی نیز رابطه معنادار وجود دارد. محسنی تبریزی و همکار (۱۳۸۹)، در پژوهشی با عنوان بررسی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه شهری؛ مورد پژوهی: شهر محلات؛ سرمایه اجتماعی را به عنوان یکی از پیش شرطهای لازم برای توسعه شهری، دارای عناصری چون اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی، آگاهی اجتماعی و درجه دینداری دانسته اند و به بررسی تاثیرات سرمایه اجتماعی بر حسب مولفه های آن بر توسعه شهری پرداخته است. نتایج حاصله از تحقیق نشان می‌دهد که بین متغیرهای مستقل سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و درجه دینداری با توسعه شهری به عنوان متغیر وابسته، رابطه مستقیم و معنادار وجود دارد. قاسمی و همکاران (۱۳۹۰)، در پژوهشی با عنوان بررسی تاثیر سرمایه اجتماعی برون گروهی بر توسعه اقتصادی در استان های ایران؛ معتقدند در سال های اخیر بحث در مورد نتایج مثبت سرمایه اجتماعی رشد چشمگیری یافته است به گونه ای که از آن به عنوان حلقه مفقوده توسعه یاد می‌شود. در این پژوهش این باور به چالش کشیده شده و فرض بر این است که سرمایه اجتماعی انواع گوناگون دارد و ممکن است که نوعی از آن تاثیر منفی بر توسعه داشته باشد و نوع برون گروهی آن که به روابط مبتنی بر اعتماد گروه های باز و نهادهای مدنی ارجاع داده می‌شود، در شرایط خاص موجب کاهش هزینه مبادلات، اعتماد تعمیم یافته و افزایش سرمایه انسانی شود و در نتیجه تاثیر مثبت بر روند توسعه یک کشور داشته باشد.

۱-۲- روش تحقیق

تحقیق حاضر از نوع کاربردی توسعه ای است که با استفاده از دو شیوه میدانی و کتابخانه ای اطلاعات گردآوری شد. به طوری که از شیوه کتابخانه ای برای بررسی

رویکردها و مبانی نظری و همچنین اسناد و مدارک مرتبط با سرمایه اجتماعی و نیز شاخص های ارزیابی استفاده شد. در روش میدانی نیز بر اساس پیمایش و برداشت میدانی در قالب پرسشنامه و مشاهده اطلاعات گردآوری شد. بر این اساس برای ارزیابی و سنجش تطبیقی سرمایه اجتماعی در محلات سه گانه (بافت قدیم، بافت جدید و سکونتگاه غیر رسمی) اقدام به شاخص سازی در چهار بعد اعتماد، مشارکت، انسجام و آگاهی اجتماعی شده و با توجه به شاخص های تعیین شده، به طرح پرسش نامه خانوار در هر سه محله شد. بدین ترتیب در محله جوانشیر ۷۰، در محله زیباشهر ۸۰ و در محله جعفرآباد ۸۰ پرسشنامه (با استفاده از روش نمونه گیری کوچران) تعیین و با توزیع تصادفی آن در محلات مورد اشاره ارزیابی معیارهای تعیین شده به دست آمد. معیارها و زیر معیارهای تعیین شده در مدل AHP پیاده و مورد ارزیابی چند معیاره قرار گرفت. مدل AHP یا فرایند تحلیل سلسله مراتب (ابداعی آقای ال ساعتی در سال ۱۹۸۰) یکی از جامع ترین سیستمهای طراحی شده برای تصمیم گیری با معیارهای چند گانه به شمار می رود زیرا این تکنیک با فرموله کردن مساله به صورت سلسله مراتبی امکان در نظر گرفتن معیارهای مختلف کمی و کیفی را فراهم می سازد. مقایسه شاخص ها، امکان تحلیل حساسیت روی معیارها و زیر معیارها و تعیین میزان سازگاری یا ناسازگاری تصمیم از مزایای ممتاز این تکنیک در تصمیم گیری است. (قدسی پور، ۱۳۸۷، ص ۵) در مدل AHP اهمیت شاخص های مختلف به صورت طیفی از ۱ تا ۹ (از خیلی خوب تا خیلی بد) طبقه بندی شده و با توجه به اهمیت آن، هر شاخص عددی از یک تا ۹ را به خود اختصاص می دهد. به طوری که عدد بیشتر (یعنی ۹) نشان از بالاترین درجه اهمیت و عدد ۱/۹ پایین ترین درجه اهمیت را دارد. شاخص های مورد ارزیابی برای سنجش سرمایه اجتماعی در جدول (۱) ارائه شده است.

جدول ۱- معیارهای ارزیابی سرمایه اجتماعی

معیار	زیر معیار
اعتماد اجتماعی	میزان: روابط همسایگی، میهمانی به منازل یکدیگر، قرض وسیله، مشورت با همسایگان، درمیان گذاشتن نگرانی، درک توسط دیگر افراد، وجود صندوق قرض الحسنه، وجود انجمن خیریه، وجود گروههای مذهبی، دعوت از همسایگان برای کار مشترک
انسجام اجتماعی	میزان اعتمادبه خانواده، فامیل، دوستان، همسایگان، معتمدین محل، شهرداری، نماینده مجلس، شورای شهر، نهادهای دولتی
آگاهی	آگاهی از رویدادهای محله، رویدادهای شهر، رویدادهای استان، رویدادهای کشور، رویدادهای جهان
مشارکت مدنی	مشارکت در رفع مشکلات محله، شرکت در انتخابات، شرکت در کارهای گروهی، شرکت در گروههای مذهبی، گذاشتن وقت برای مشکلات محله

۳-۱- سوالات

۱- وضعیت بافتهای شهری انتخاب شده از نظر مولفه های سرمایه اجتماعی چگونه است؟

۲- کاربرد سرمایه اجتماعی در بافتهای شهری چیست؟

فرضیات

۱- بین بافتهای مختلف شهری در برخورداری از مولفه‌های سرمایه اجتماعی تفاوتی معناداری وجود دارد.

۲- برنامه‌ریزی شهری انعطاف‌پذیر با توجه به تفاوتی فضایی بافتهای شهری می‌تواند به تقویت سرمایه‌های اجتماعی محلات شهری منجر شود.

۱-۴- قلمرو پژوهش

محدوده مطالعه در پژوهش حاضر محلات انتخاب شده از بافت های جدید، فرسوده و غیر رسمی شهر کرمانشاه است. شهر کرمانشاه واقع در استان کرمانشاه، در طول جغرافیایی ۴۷ درجه و ۴ دقیقه و عرض جغرافیایی ۳۴ درجه و ۱۶ دقیقه، با وسعت تقریبی ۷۹۸۳ کیلومتر مربع، است شهر کرمانشاه در ارتفاع ۱۴۱۰ متری از سطح دریا قرار دارد. (شهام، ۱۳۸۴: ۱۴۰). این شهر دارای چهار بخش، سیزده دهستان و ۸۱۵ روستا و جمعیتی بالغ بر ۹۰۳۳۰۶ نفر است (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵). وضعیت عمومی هر سه محله از نظر شاخص های کالبدی و اقتصادی و زیست محیطی طبق بررسی های میدانی و نظر ساکنان محلی در جدول (۲) ارائه شده است.

جدول ۲- وضعیت عمومی محلات قدیم، جدید و سکونتگاه غیررسمی

وضعیت بافت های سه گانه				میزان رضایت (به درصد)
شخص	جوانشیر (بافت قدیم)	زیباشهر (بافت جدید)	جعفرآباد (سکونتگاه غیر رسمی)	
وضعیت فضای سبز	۵۱	۶۶	۴۳	
وضعیت امکانات تفریحی و رفاهی	۵۵	۴۵	۵۸	
وضعیت کوچه و خیابان	۲۶	۷۹	۳۶	
دسترسی به وسیله حمل و نقل	۳۴	۸۳	۲۴	
دسترسی به امکانات ورزشی	۴۵	۶۴	۱۵	
وضعیت واحد مسکونی	۵۰	۸۴	۳۹	
امنیت	۵۸	۷۸	۴۶	
وضعیت دفع زباله	۷۸	۹۲	۴۵	

سرايه مسكوني	۳۵ متر	۲۳ متر	۲۰ متر
بعد خانوار	۵,۱	۳,۳	۵,۴
متوسط درآمد در ماه (هزار تومان)	۳۲۰	۵۶۰	۲۸۰
درصد باسوادى بالای ۶ سال	۷۳	۹۸	۵۷

۲- مبانی نظری

۲-۱- سرمایه اجتماعی

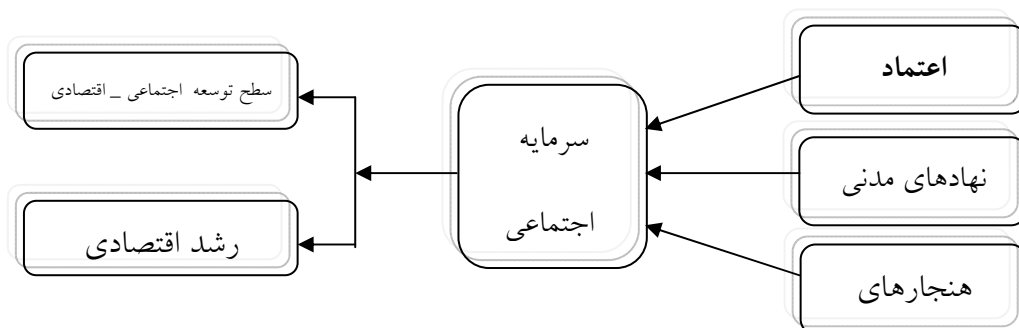
ایده سرمایه اجتماعی سابقه ذهنی طولانی در علوم انسانی و بالاخص علوم اجتماعی دارد و برخی آن را در آرای اندیشمندان متقدم و کلاسیک علوم اجتماعی مانند امیل دورکیم، وبر و دیگران جستجو می‌کنند (بهزاد، ۱۳۸۱: ۳۶). تا به حال تعاریف متعددی از مفهوم سرمایه اجتماعی توسط صاحب نظران در حوزه‌های مختلف علوم انسانی ارائه شده است. اما فوکویاما نشان داد که بسیاری از تعاریف تنها به آشکارسازی سرمایه اجتماعی به جای مفهوم سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند. از نظر وی سرمایه اجتماعی به هماهنگی و تعادل داخلی و فرهنگی جامعه، هنجارها، ارزش‌ها و نیز تعاملات دولت با مردم و سازمان‌ها که در درون جامعه جای گرفته‌اند، اشاره دارد. در واقع سرمایه اجتماعی زنجیری است که جامعه را به یکدیگر متصل نگه می‌دارد و بدون آن هیچ گونه رشد اقتصادی نخواهد داشت و جامعه به طور وحشتناکی از هم فرو خواهد پاشید (Fukuyama, 2001: 7-21). فوکویاما در تعریف دیگری سرمایه اجتماعی را مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی می‌داند که اعضای گروهی که تعاون و همکاری میانشان مجاز است در آن سهیم و ذینفع هستند (فوکویاما، ۱۳۸۴: ۳۳). رابرت پاتنام از دیگر صاحب‌نظرانی است که در دهه‌های اخیر در رواج اندیشه سرمایه اجتماعی در علوم انسانی مؤثر بوده است. او از زمان چاپ اثر «بازی بولینگ به تنهایی»^۱ در سال ۱۹۹۳ به عنوان یکی از مدافعان سرمایه اجتماعی شناخته

1- Bowling Alone 2000

شد. اولین توصیه های پاتنام در این مباحث از مطالعات وی در طرح دولت محلی ایتالیا آغاز شد. وی تفاوت های مابین مدیریت محلی در دو ناحیه شمالی و جنوبی را تعیین و تشریح کند. وی معتقد است عملکرد نهادهای محلی در شمال منتج از ارتباطات دو طرفه بین جامعه دولتی و جامعه شهری بوده است. او ریشه این توفیق را در انجمن های شهری قرون وسطی می داند که در شهرهای شمالی قرار داشتند شهرهایی که بسیار مستقل و خود تنظیم^۱ بودند. ولی در شهرهای جنوبی به دلیل مقاومت بین دولت و جامعه شهری که از دوران استبدادی نورمن سرچشمه می گیرد باعث به وجود آمدن فضایی از ترس و بدبینی دو طرفه شده است که مانعی در سر راه تجدید و اصلاحات در نهادهاست. (جان فیلد، ۱۳۸۵: ۴۷، ۴۸) رابرت پاتنام سرمایه اجتماعی را بیشتر در چهارچوب علوم سیاسی به کار برد. وی با بکارگیری این مفهوم تفاوت های موجود در التزام شهروندی را به نمایش درآورد. بر این اساس سرمایه اجتماعی وجوه گوناگون سازمان اجتماعی نظیر شبکه ها، هنجارها و اعتماد است که می توانند با تسهیل اقدامات هماهنگ کارایی جامعه را بهبود بخشند (پاتنام، ۱۳۸۰: ۲۸۵)

پاتنام، مانند دیگر نظریه پردازان سرمایه اجتماعی، روابط اجتماعی افراد و تعاملات آنان با یکدیگر را بنیادی ترین جزء سرمایه اجتماعی معرفی می کند و شبکه ها را به عنوان خاستگاه دو مؤلفه دیگر سرمایه اجتماعی یعنی هنجارهای اعتماد و همیاری مطرح می سازد؛ پاتنام هنجارهای همیاری را مولدترین جزو سرمایه اجتماعی می داند و حتی آن را ملاک سرمایه اجتماعی می نامد؛

یکی دیگر از مؤلفه های سرمایه اجتماعی اعتماد، از عناصر ضروری برای تقویت همکاری بوده و حاصل پیش بینی پذیری رفتار دیگران است که در یک جامعه کوچک از طریق آشنایی نزدیکان با دیگران حاصل می شود (Putnam, 2000: 6) (نمودار ۱).

نمودار ۱: نظریه سرمایه اجتماعی از پاتنام

۲-۲- مولفه‌های سرمایه اجتماعی

با توجه به مطالعات انجام گرفته برای اندازه‌گیری و مقایسه تطبیقی سرمایه اجتماعی در محلات قدیم، جدید و اسکان غیر رسمی از چهار شاخص اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی و آگاهی اجتماعی استفاده شده است که هر یک دارای روابط متقابل و تقویت کننده یکدیگر هستند.

- اعتماد اجتماعی

بنا بر نظر کلمن اعتماد قدرت عمل را تسهیل می‌کند. (کلمن، ۱۳۷۷: ۲۹۷) بنابراین اعتماد پیش شرط موفقیت عمل مشارکتی است و در نبود آن امکان تحقق مشارکت به سطح نازلی می‌رسد به نظر فوکویاما کسانی که به هم اعتماد ندارند همکاری بین آنها فقط تحت قواعد رسمی صورت می‌گیرد و ناگزیر از پذیرش قواعد موافق اقامه دعوا بر اساس آن هستند (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۲۷-۲۸) بر این اساس اعتماد با ارزش‌های مشترک پیوند دارد و بالقوه با روابط مبتنی بر قرارداد و اجبار صرف ناسازگار است در این میان فضاهای مشخص برخوردار افراد و کنشگران اجتماعی خود عاملی در افزایش اعتماد بین شخصی است. به بیان دیگر حضور همزمان کنشگران در یک مکان، دارای برخی ویژگیهای منحصر به فرد ایجاد کننده اعتماد بین شخصی است که آن را از اشکال دیگر اعتماد متمایز می‌کند (زتومکا، ۱۳۸۴: ۴۸)

- انسجام اجتماعی

گیدنز معتقد است که انسجام اجتماعی را نمی توان با اقدام از بالا به پایین دولت یا با توسل به سنت تضمین کرد بلکه انسجام اجتماعی با تغییر شیوه زندگی ملازم بوده که در آن قبول تعهد و مسولیت فردی و جمعی حاکمیت دارد (گیدنز، ۱۳۷۸: ۴۳). انسجام اجتماعی در کل ناظر بر میزان الگوی رابطه متقابل بین کنشگران، گروهها و خرده فرهنگ های تمایز یافته است (افروغ، ۱۳۷۸: ۱۴۰) پیوند بین انسجام اجتماعی و مشارکت نیز حائز اهمیت است زیرا بین مشارکت اجتماعی و انسجام اجتماعی نوعی رابطه متعامل وجود دارد. در واقع یکی از پیش شرط های مشارکت قابلیت و ظرفیت متقابل برای ارتباط و تعامل داشتن با دیگران و رسیدن به وفاق اجتماعی است (چلبی، ۱۳۷۲: ۱۹)

- مشارکت اجتماعی

از دیدگاه مسیرو مشارکت عبارتست از رشد توانایی اساسی بشر از جمله شان و منزلت انسانی و مسئول ساختن بشر در باروری نیروی تصمیم گیری. ارشتاین مشارکت را نوعی توزیع مجدد قدرت می داند که به سبب آن شهروندانی که در حال حاضر در فرایند سیاسی و اقتصادی کنار گذاشته شده اند قادر می سازد تا به تدریج در آینده شرکت داده شوند (اوکلی و مارسدن، ۱۳۷۰: ۳۳)

- آگاهی اجتماعی

پیش شرط اولیه برای مشارکت اجتماعی " آگاهی " است. در واقع سرمایه اجتماعی از طریق کنش مبتنی بر آگاهی و شناخت متقابل حاصل می شود. و محصول تلاش پایان ناپذیری است که برای نهادینه کردن ارزشهایی که در تولید و باز تولید روابط پایدار و سودمندی که منافع مادی یا معنوی گروه را تامین می کند صورت می گیرد. آگاهی شخص از مسائل جامعه و داشتن شناخت از محیط ساکن در آن و همچنین اطلاع از نیازها و کمبودهای محیط زندگی و اطلاع از حقوق و مسئولیتهای فردی و جمعی افراد ساکن در محله و مسئولیت ارگانهای دولتی در مقابل این کمبودها و نیازها می تواند حضور شخص در جریان مشارکت را افزایش داده و سرمایه اجتماعی را تقویت کند.

۳- ارزیابی سرمایه اجتماعی در محلات شهری کرمانشاه با استفاده از مدل AHP

فرایند ارزیابی سرمایه اجتماعی محلات مورد اشاره در مدل AHP بعد از گردآوری اطلاعات مورد نیاز به شرح زیر است:

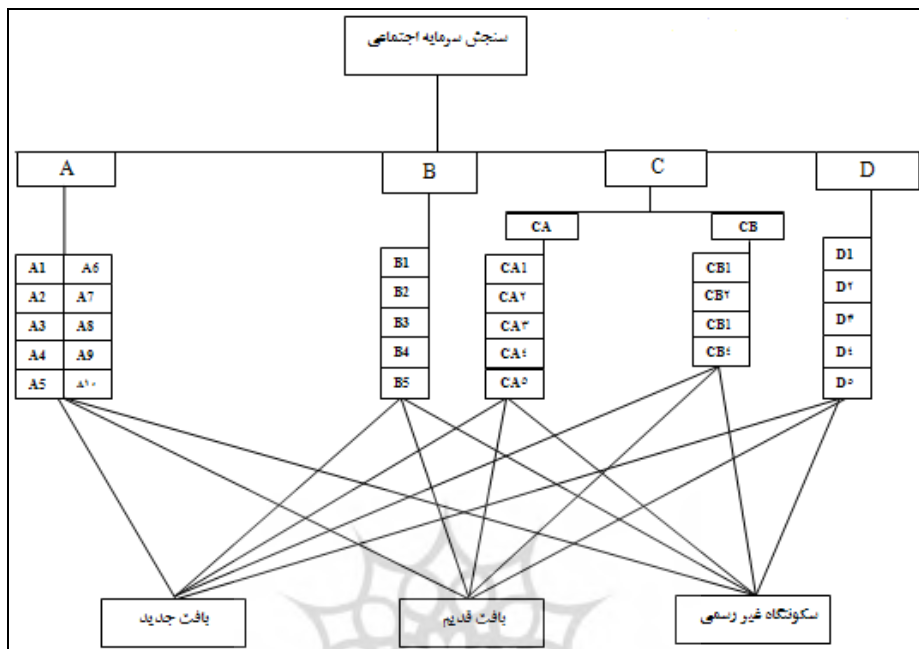
- ترسیم سلسله مراتب و کدبندی شاخص‌ها؛
- ارزیابی معیارهای اصلی در مدل؛
- ارزیابی زیر معیارهای هر معیار؛
- تعیین اهمیت معیارها و زیر معیارها در هر محله؛
- تعیین ضرایب اهمیت نهایی معیارهای اصلی در محلات و اولویت بندی هر محله.

- سلسله مراتب سنجش سرمایه اجتماعی در محلات سه گانه

تشکیل سلسله مراتب اولین قدم در ارزیابی مسائل بوده که تعیین هدف در راس و معیار و زیر معیارها در زیر بخش سلسله مراتب قرار می‌گیرند. به منظور تسهیل فرایند ارزیابی سرمایه اجتماعی در محلات سه گانه اقدام به کدبندی معیارها و زیر معیارها گردید. سلسله مراتب تشکیل شده و کدبندی معیار و زیر معیار برای ارزیابی سرمایه اجتماعی در محلات قدیم، جدید و سکونتگاه غیر رسمی در مدل AHP به شرح نمودار (۲) و جدول (۳) است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی

نمودار ۲- سلسله مراتب ارزیابی سرمایه اجتماعی

جدول ۳- کدبندی معیارها و زیر معیارهای ارزیابی سرمایه اجتماعی

کد بندی معیارها و زیر معیارها							
(A) انسجام اجتماعی		(B) مشارکت مدنی		(C) اعتماد اجتماعی		(D) آگاهی	
کد	زیر معیار	کد	زیر معیار	کد	زیر معیار	کد	زیر معیار
A1	روابط همسایگی	B1	مشارکت در رفع مشکلات محله	CA1	خانواده	D1	رویدادهای محله
A2	میهمانی به منازل یکدیگر	B2	شرکت در انتخابات	CA2	فامیل	D2	رویدادهای شهر
A3	قرض وسیله	B3	شرکت در کارهای گروهی	CA3	دوستان	D3	رویدادهای استان
A4	مشورت با همسایگان	B4	شرکت در گروههای مذهبی	CA4	همسایگان	D4	رویدادهای کشور

A5	درمیان گذاشتن نگرانی	B5	گذاشتن وقت در مورد مشکلات محله	CA5	معتمد محل	D5	رویدادهای جهان
A6	درک توسط دیگر افراد			CB1	شهرداری		
A7	وجود صندوق قرض الحسنه			CB2	نماینده مجلس		
A8	وجود انجمن خیریه			CB3	شورای شهر		
A9	وجود گروه‌های مذهبی			CB4	نهادهای دولتی		
A10	دعوت از همسایگان برای کار مشترک						

- ارزیابی معیارهای اصلی

در این مرحله اقدام به تعیین ضرایب اهمیت معیارهای مختلف شده است به این منظور برای ارزیابی و تعیین ضرایب اهمیت معیارها و زیر معیارها از مدل دلفی استفاده شده، بدین گونه که از کارشناسان مختلف (علوم اجتماعی، روانشناسان جامعه‌شناسان، برنامه ریزان شهری و ...) خواسته شد تا برای معیارهای اصلی ضرایبی از ۱ تا ۴ و برای زیر معیارها با توجه به تعداد آن ضرایبی از ۱ تا ۹ تعیین نمایند. نتیجه به دست آمده از کارشناسان به صورت میانگین محاسبه و در مدل AHP پیاده شد. بر این اساس همان طور که مشاهده می‌شود اعتماد اجتماعی با وزن ۰/۴۶۲ در رتبه اول و معیار آگاهی با وزن ۰/۱۱۵ در رتبه چهارم قرار گرفته است. بنابراین در معیارهای اصلی سنجش سرمایه اجتماعی معیار اعتماد اجتماعی دارای بیشترین اهمیت و معیارهای انسجام اجتماعی، مشارکت مدنی و آگاهی اجتماعی در رتبه های بعدی قرار گرفته اند. از آن جایی که اعتماد در گروه های اجتماعی شرط بقای گروه و همچنین به عنوان نقطه شروع مشارکت، ایجاد

انسیجام اجتماعی و بالا رفتن آگاهی است به نظر افراد و کارشناسان از ضریب اهمیت بالاتری برخوردار بوده که در مدل نیز مشهود است.

جدول ۴- ماتریس ارزیابی معیارهای اصلی سنجش سرمایه اجتماعی

شاخص	(A)	(B)	(C)	(D)	وزن نهایی	رتبه
(A)	۱	۳	۱/۳	۲	۰/۲۴۵	۲
(B)	۱/۳	۱	۱/۴	۲	۰/۱۴۲	۳
(C)	۳	۴	۱	۳	۰/۴۶۲	۱
(D)	۱/۲	۱/۲	۱/۳	۱	۰/۱۱۵	۴

CR: 0/

ضریب سازگاری (CR) به دست آمده ۰/۰۷ است که با توجه به ضریب سازگاری باید کمتر از ۰/۱ باشد، سازگاری به دست آمده برای ماتریس مورد نظر قابل قبول بوده و نیازی به تجدید نظر در تصمیم گیری نیست.

- ارزیابی زیرمعیارها در مدل AHP

برای ارزیابی زیر معیارهای چهار معیار اصلی با استفاده از روش دلفی ضرایب زیر معیارها به شرح زیر به دست آمد:

A- انسجام اجتماعی

برای سنجش انسجام اجتماعی از ۱۰ شاخص مختلف استفاده شد که بر اساس آن وجود روابط همسایگی (کد A1) با وزن ۱۹۰/۰ و دعوت از همسایگان برای اقدامات جمعی (کد A10) با ضریب اهمیت ۱۶۹/۰ در رتبه اول و دوم و رفتن به میهمانی به منازل یکدیگر (کد A2) و قرض گرفتن وسیله از همسایگان (کد A3) به ترتیب با ضریب اهمیت ۰/۰۲۹ و ۰/۰۳۵ در رتبه های بعد قرار گرفته اند. همان گونه که در ماتریس مشاهده

می‌شود عموماً شاخص هایی که دارای عملکرد گروهی و عمومی بیشتری بوده و شمول اجتماعی بیشتری را دارند دارای اهمیت بیشتری نیز هستند.

جدول ۵- ماتریس ارزیابی معیار انسجام اجتماعی

A	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9	A10	وزن	رتبه
A1		۵	۳	۲	۳	۳	۲	۲	۴	۱/۲	۰/۱۹۰	۱
A2	۱/۵		۱/۲	۱/۵	۱/۳	۱/۳	۱/۴	۱/۴	۱/۲	۱/۵	۰/۰۲۹	۱۰
A3	۱/۳	۲		۱/۵	۱/۲	۱/۳	۱/۴	۱/۴	۱/۳	۱/۵	۰/۰۳۵	۹
A4	۱/۲	۵	۵		۳	۲	۲	۲	۳	۱/۲	۰/۱۶۱	۳
A5	۱/۳	۳	۲	۱/۳		۱/۳	۱/۲	۱/۲	۱/۲	۱/۳	۰/۰۴۹	۸
A6	۱/۳	۳	۳	۱/۲	۳		۱/۲	۱/۲	۱/۲	۱/۳	۰/۰۷۴	۷
A7	۱/۲	۴	۴	۱/۲	۲	۲		۱	۱/۲	۱/۲	۰/۰۹۷۱	۵
A8	۱/۲	۴	۴	۱/۲	۲	۲	۱		۱/۲	۱/۲	۰/۰۹۷۰	۶
A9	۱/۴	۲	۳	۱/۳	۲	۲	۲	۲		۱/۲	۰/۰۹۹	۴
A10	۲	۵	۵	۲	۳	۲	۲	۲	۲		۰/۱۶۹	۲

CR: 0/04

B: مشارکت مدنی

برای سنجش معیار مشارکت مدنی از ۵ شاخص استفاده شد که نتیجه به دست آمده در مدل AHP نشان می‌دهد که شاخص مشارکت در رفع مشکلات محله (کد B1) با ضریب اهمیت ۰/۳۸۰ در رتبه اول و شرکت در انتخابات شوراها (کد B2) با ضریب اهمیت ۰/۰۵۵ در رتبه آخر قرار دارد. بنابراین مواردی اهمیت یافته اند که دارای بیشترین تأثیر در بهبود وضعیت محله از دید مشارکت مدنی هستند.

جدول ۶- ماتریس ارزیابی معیار مشارکت مدنی

B	B1	B2	B3	B4	B5	وزن نهایی	رتبه
B1		۷	۲	۳	۲	۰/۳۸۰	۱
B2	۱/۷		۱/۵	۱/۳	۱/۲	۰/۰۵۵	۵
B3	۱/۲	۵		۳	۲	۰/۲۷۲	۲
B4	۱/۳	۳	۱/۳		۱/۲	۰/۱۱۱	۴
B5	۱/۲	۲	۱/۲	۲		۰/۱۵۹	۳

CR: 0/02

C: اعتماد اجتماعی

برای سنجش اعتماد اجتماعی، اعتماد به دو نوع اعتماد درونی (داخل محله) و اعتماد نهادی (اعتماد به مسئولان) طبقه بندی شده و بر طبق نظر کارشناسان هر دو دارای ضریب اهمیت برابر لحاظ شدند. چرا که در برنامه‌ریزی‌ها اعتماد درونی در ارتباط متقابل با اعتماد نهادی قرار داشته و این دو در صورت قرار گرفتن در کنار هم هدفمندی برنامه‌ریزی به ویژه برنامه‌ریزی شهری در مقیاس محله را موجب خواهند شد.

جدول ۷- ماتریس ارزیابی اعتماد درونی و نهادی

اعتماد (کد C)	اعتماد درونی (کد C1)	اعتماد نهادی (کد C2)	وزن نهایی
اعتماد درونی (کد C1)	۱	۱	۰/۵۰۰
اعتماد نهادی (کد C2)	۱	۱	۰/۵۰۰

CA: سنجش اعتماد درونی

سنجش اعتماد درونی بیشتر مواردی را شامل می‌شود که در درون محله و بین ساکنین محله نمود یافته است. بر این اساس برای سنجش اعتماد درونی از ۵ شاخص استفاده شد که در نتیجه بر طبق نظر کارشناسان در سنجش سرمایه اجتماعی اعتماد به

همسایگان (کد CA4) با ضریب ۰/۴۱۶ در رتبه اول و اعتماد به خانواده (CA1) در سنجش سرمایه اجتماعی با ضریب اهمیت ۰/۰۵۶ در رتبه آخر. از دید کارشناسان به هر میزان که اعتماد اجتماعی در بین افراد ساکن در محله بیشتر باشد به همان نسبت برنامه-ریزیها عملکرد موفق‌تری خواهند داشت. چرا که افراد ساکن در محله با اعتماد متقابل به یکدیگر بسیاری از چالش‌های مربوط به مشارکت و همبستگی اجتماعی را حل کرده و در تداوم مشارکت و کارهای گروهی نقش مهمی خواهد داشت. بنابراین، اعتماد بین افراد ساکن در محیط محله نقش مهمی را در پایه گذاری جریان مشارکت اجتماعی و به تبع آن انسجام اجتماعی دارد.

جدول ۸- ماتریس ارزیابی اعتماد دورنی

رتبه	وزن نهایی	CA5	CA4	CA3	CA2	CA1	(CA)
۵	۰/۰۵۶	۱/۵	۱/۶	۱/۳	۱/۲		CA1
۴	۰/۰۹۸	۱/۳	۱/۴	۱/۲		۲	CA2
۲	۰/۱۵۸	۱/۲	۱/۳		۲	۳	CA3
۱	۰/۴۱۶	۲		۳	۴	۶	CA4
۳	۰/۱۲۷		۱/۲	۲	۳	۵	CA5

CR: 0/008

CB: سنجش اعتماد نهادی

منظور از اعتماد نهادی در معیار اعتماد اجتماعی، میزان اعتماد به نهادها و ارگانهای مسئول در مدیریت شهری است بر این اساس برای سنجش این نوع از اعتماد از ۴ شاخص اعتماد به نهادهای دولتی، شورای شهر، نمایندگان مجلس و شهرداری استفاده شد که طبق نظر کارشناسان میزان اعتماد به شورای شهر (کد CB3) با ضریب ۰/۳۵۸ / بیشترین مقدار و میزان اعتماد به نمایندگان مجلس (کد CB2) با ضریب اهمیت ۰/۱۷۶ کمترین میزان را به

خود اختصاص داده است. از این رو با توجه به اینکه شورای شهر، نهادهای دولتی و شهرداری به میزان بیشتری در توسعه شهری مداخله دارند، نسبت به نمایندگان مجلس که عملکردی در سطح ملی دارند، از اهمیت بیشتری برخوردارند.

جدول ۹- ماتریس ارزیابی اعتماد نهادی

رتبه	وزن نهایی	CB4	CB3	CB2	CB1	CB
۳	۰/۱۸۷	۱/۲	۱/۳	۲		CB1
۴	۰/۱۷۶	۱	۱/۲		۱/۲	CB2
۱	۰/۳۵۸			۲	۳	CB3
۲	۰/۲۷۸		۱	۱	۲	CB4

CR: 0/08

D: آگاهی

به منظور سنجش آگاهی اجتماعی از ۵ شاخص که میزان اطلاع افراد از رویدادها، اخبار و مسائل جامعه را نشان می‌داد استفاده شد. بر این اساس طبق نظر کارشناسان میزان آگاهی از رویدادهای محله (کد D1) با ضریب اهمیت ۰/۴۰۳ بالاترین اهمیت و میزان آگاهی از رویدادهای جهان (کد D5) با ضریب اهمیت ۰/۰۶۳ کمترین میزان را به خود اختصاص داده است. بنابراین در سنجش سرمایه اجتماعی در محلات و معیار مربوط به آگاهی اجتماعی در محلاتی که بیشترین آگاهی از رویدادهای محله و بعد از آن شهر وجود دارد از آگاهی اجتماعی درون محله‌ای بالاتر برخوردار است.

جدول ۱۰- ماریس ارزیابی آگاهی اجتماعی

D	D1	D2	D3	D4	D5	وزن نهایی	رتبه
D1		۲	۳	۴	۵	۰/۴۰۳	۱
D2	۱/۲		۲	۳	۴	۰/۲۵۶	۲
D3	۱/۳	۱/۲		۲	۳	۰/۱۵۸	۳
D4	۱/۴	۱/۳	۱/۲		۲	۰/۰۹۱	۴
D5	۱/۵	۱/۴	۱/۳	۱/۲		۰/۰۶۳	۵

CR: 0/013

- تعیین اهمیت معیارها در محلات قدیم، جدید و سکونتگاه غیر رسمی

بعد از تعیین ضرایب اهمیت معیارها و زیر معیارها اقدام به سنجش معیارهای گفته شده در محلات سه گانه شد بر این اساس با توجه به پرسشنامه تکمیل شده و با توجه به مقادیر حاصل از پرسشنامه در هریک از محلات اقدام به کاربست ارقام به دست آمده در مدل AHP و تعیین ضرایب اهمیت هر یک از معیارها در محلات گردید.

A: انسجام اجتماعی

برای سنجش تطبیقی انسجام اجتماعی در محلات مورد مطالعه با تکمیل پرسشنامه، مقدار و درصد به دست آمده در هر شاخص با مدل دلفی تحلیل و نتیجه به دست آمده در مدل AHP پیاده شد. برای به دست آوردن ضریب اهمیت نهایی ضریب اهمیت هر زیر معیار در محلات در ضریب اهمیت زیر معیارها ضرب و سپس جمع بسته شد. نتیجه حاصله نشان داد که در شاخص انسجام اجتماعی بافت قدیم (محلّه جوانشیر) با ضریب ۰/۰۱۵ در ردیف اول، سکونتگاه غیر رسمی (محلّه جعفرآباد) با ضریب ۰/۰۱۱ در رتبه دوم و بافت جدید (محلّه زیباشهر) با ضریب ۰/۰۵۵ در رتبه سوم قرار گرفته است. بنابراین از

نظر معیار انسجام اجتماعی وضعیت محله جوانشیر به عنوان بافت قدیم بهتر از دو محله دیگر بوده و همچنین شرایط محله جعفرآباد به عنوان سکونتگاه غیر رسمی نسبت به محله زیباشهر (بافت جدید) مناسب تر است. دلایل بی شماری را می توان برای بالا بودن انسجام اجتماعی در محلات قدیم و سکونتگاه غیر رسمی در مقایسه با محلات جدید ذکر کرد، اما یکی از مهمترین دلایلی که می توان در اینجا بر بالا بودن ضریب اهمیت محلات قدیم و سکونتگاه غیر رسمی نسبت به محلات جدید بیان کرد مسأله اقشار ساکن در محلات قدیم و سکونتگاه غیر رسمی است. این افراد با توجه به این که در گذشته نه چندان دور در روستاها زندگی می کردند و هنوز فرهنگ روستایی که دارای همبستگی اجتماعی بالایی است در این محلات کمابیش حفظ شده است. بنابراین با وجود وضعیت نامساعد در ابعاد فیزیکی، انسجام اجتماعی بالاتر در مقایسه با بافت جدید دارا هستند.

جدول ۱۱- ماتریس ارزیابی معیار انسجام اجتماعی در محلات قدیم، جدید، سکونتگاه غیر

رسمی

ضرایب اهمیت معیار انسجام اجتماعی (A) در محلات سه گانه													
ردیف	وزن نهایی	A10	A9	A8	A7	A6	A5	A4	A3	A2	A1	معیارها نوع	زیر
۱	۰/۰۱۵	۰/۰۱۷	۰/۰۱۰	۰/۰۱۳	۰/۰۱۳	۰/۰۰۶	۰/۰۰۵	۰/۰۲۱	۰/۰۰۳	۰/۰۰۳	۰/۰۲۰	محله قدیم	محله قدیم
۲	۰/۰۱۱	۰/۰۱۷	۰/۰۱۰	۰/۰۰۷	۰/۰۰۷	۰/۰۰۶	۰/۰۰۳	۰/۰۱۲	۰/۰۰۵	۰/۰۰۳	۰/۰۲۰	محله غیر رسمی	محله اسکان غیر رسمی
۳	۰/۰۰۵۵	۰/۰۰۸	۰/۰۰۵	۰/۰۰۴	۰/۰۰۴	۰/۰۰۶	۰/۰۰۳	۰/۰۰۶	۰/۰۰۱	۰/۰۰۱	۰/۰۰۷	محله جدید	محله جدید

B: مشارکت مدنی

سنجش مشارکت مدنی در محلات مورد مطالعه بر اساس اطلاعات اخذ شده از پرسش نامه نشان داد که مانند شاخص انسجام اجتماعی محله قدیم در رتبه اول، سکونتگاه غیر رسمی در رتبه دوم و بافت جدید در رتبه سوم قرار گرفته اند. بر این اساس با ضرب ضریب اهمیت نهایی ضریب اهمیت هر زیر معیار در محلات در ضریب اهمیت زیر معیار ها (جدول شماره ۷) و جمع آنها این نتیجه بدست آمد که محله دباغها با ضریب اهمیت ۰/۰۳۱ بالاترین میزان و محله ترانس با ۰/۰۲۴ و محله قائم با ۰/۰۰۶۳ در رتبه های بعد قرار گرفته اند. این امر نشان می دهد که مشارکت مدنی در محلات قدیم و سکونتگاه غیر رسمی به مراتب بالاتر از بافت جدید است. شاید یکی از دلایل این مساله را در مشکلات عدیده بافتهای قدیم و سکونتگاه غیر رسمی و از طرفی وجود قشر و جامعه ساکن در این محلات با فرهنگ روستایی مشارکت طلب دانست که تمایل به مشارکت ساکنین را بالا برده است. بهر حال استفاده از پتانسیل مشارکت مدنی در این محلات و تسهیل آن می تواند نقش موثری در بهبود کیفی و کمی محلات داشته باشد.

جدول ۱۲- ماتریس ارزیابی مشارکت مدنی در محلات قدیم، جدید، سکونتگاه غیر رسمی

ضرایب اهمیت معیار مشارکت مدنی (B) در محلات سه گانه							
رتبه	وزن نهایی	B5	B4	B3	B2	B1	زیر معیار نوع محله
۱	۰/۰۳۱	۰/۰۰۹	۰/۰۰۶	۰/۰۲۱	۰/۰۰۱	۰/۰۲۹	محله قدیم
۲	۰/۰۲۴	۰/۰۰۹	۰/۰۰۶	۰/۰۱۲	۰/۰۰۴	۰/۰۱۶	محله اسکان غیر رسمی
۳	۰/۰۰۶۳	۰/۰۰۵	۰/۰۰۳	۰/۰۰۶	۰/۰۰۲	۰/۰۰۹	محله جدید

C: اعتماد اجتماعی

سنجش میزان اعتماد در محلات با توجه به دو بعد اعتماد درونی و اعتماد نهادی انجام گرفته است که در اعتماد درونی در هر سه محله میزان اعتماد به یک اندازه بوده و هیچ گونه

تفاوتی در ضرایب اهمیت بین محلات وجود ندارد. اما در سنجش اعتماد نهادی میزان اعتماد به نهادهای مختلف در بافت جدید (محلّه زیباشهر) با ضریب ۰/۰۵۵ بیشترین اهمیت و در بافتهای قدیم و سکونتگاه غیر رسمی با ضرایب ترتیبی ۰/۰۴۷ و ۰/۰۴۳ در رتبه های بعدی قرار گرفته اند. بنابراین میزان اعتماد نهادی در محلّه جدید بیشتر از دو محلّه دیگر است. یکی از دلایل این امر را می توان در تفاوت خدمات رسانی بین محلات دانست.

جدول ۱۳- ماتریس ارزیابی اعتماد درونی در محلات قدیم، جدید، سکونتگاه غیر رسمی

ضرایب اهمیت معیار اعتماد اجتماعی - اعتماد درونی (CA) در محلات سه گانه						
وزن نهایی	CA5	CA4	CA3	CA2	CA1	زیر معیار / نوع محلّه
۰/۰۳۵	۰/۰۱۹	۰/۰۶۴	۰/۰۲۴	۰/۰۱۵	۰/۰۰۹	محلّه جدید
۰/۰۳۵	۰/۰۱۹	۰/۰۶۴	۰/۰۲۴	۰/۰۱۵	۰/۰۰۹	محلّه قدیم
۰/۰۳۵	۰/۰۱۹	۰/۰۶۴	۰/۰۲۴	۰/۰۱۵	۰/۰۰۹	محلّه اسکان غیر رسمی

جدول ۱۴- ماتریس ارزیابی اعتماد نهادی در محلات قدیم، جدید، سکونتگاه غیر رسمی

ضرایب اهمیت معیار اعتماد اجتماعی - اعتماد نهادی (CB) در محلات سه گانه						
رتبه	وزن نهایی	CB4	CB3	CB2	CB1	زیر معیار / نوع محلّه
۱	۰/۰۵۵	۰/۰۶۴	۰/۰۵۵	۰/۰۴۴	۰/۰۴۷	محلّه جدید
۲	۰/۰۴۷	۰/۰۳۲	۰/۰۵۵	۰/۰۲۴	۰/۰۲۶	محلّه قدیم
۳	۰/۰۴۳	۰/۰۳۲	۰/۰۵۵	۰/۰۱۳	۰/۰۱۴	محلّه اسکان غیر رسمی

D: آگاهی اجتماعی

در ارزیابی تطبیقی میزان آگاهی اجتماعی در محلات مورد مطالعه همان طور که در جدول ۱۵ مشاهده می شود ضریب نهایی بدست آمده میزان آگاهی در سکونتگاه غیر رسمی ۰/۰۱۲، در محله قدیم ۰/۰۱۰ و در محله جدید ۰/۰۰۹۸ است که نشان از بالا بودن ضریب اهمیت در محله اسکان غیر رسمی (جعفرآباد) دارد. بنابراین با توجه به ضرایب اهمیت به دست آمده محله جعفرآباد از نظر میزان آگاهی در مقایسه با دو محله دیگر وضعیت بهتری را داراست. آنچه در این بررسی مشخص است بالا بودن میزان آگاهی از مسائل محله در محلات اسکان غیر رسمی و بافت قدیم در مقایسه با محله جدید است و همچنین بالا بودن میزان آگاهی از مسائل فرا محله ای در محله جدید نسبت به دو محله دیگر است. بنابراین، می توان گفت جامعه ساکن در محلات سکونتگاه غیر رسمی و بافت قدیم بیشتر از مسائلی و رویدادهایی آگاه هستند که در درون محله رخ می دهد و در مقایسه با بافت جدید از مسائل و ویدادهای فرامحله ای آگاهی کمتری دارند.

جدول ۱۵- ماتریس ارزیابی آگاهی اجتماعی در محلات قدیم، جدید سکونتگاه غیر رسمی

ضرایب اهمیت معیار آگاهی اجتماعی (D) در محلات سه گانه							
رتبه	وزن نهایی	D5	D4	D3	D2	D1	زیر معیار / نوع محله
۱	۰/۰۱۲	۰/۰۰۱	۰/۰۰۲	۰/۰۰۳	۰/۰۰۵	۰/۰۲۵	محله اسکان غیر رسمی
۲	۰/۰۱۰	۰/۰۰۲	۰/۰۰۳	۰/۰۰۵	۰/۰۰۹	۰/۰۱۴	محله قدیم
۳	۰/۰۰۹۸	۰/۰۰۴	۰/۰۰۶	۰/۰۱۱	۰/۰۱۶	۰/۰۰۸	محله جدید

- تعیین ضرایب اهمیت نهایی معیارهای اصلی در محلات

برای به دست آوردن ضریب اهمیت نهایی و رتبه بندی محلات از نظر سرمایه اجتماعی اقدام به ضرب ضرایب به دست آمده در هر محله در معیارهای اصلی (جدول شماره ۳) یعنی جدول ارزیابی معیارهای انسجام اجتماعی، مشارکت مدنی، اعتماد

اجتماعی (درونی و نهادی) و آگاهی اجتماعی شده و برای گویا کردن و ملموس کردن اعداد ضرایب به دست آمده در ۱۰۰ ضرب شد. نتیجه حاصله نشان داد که بافت قدیم با ضریب ۰/۰۲۸ (یا ۲/۸) در رتبه اول، سکونتگاه غیر رسمی با ۰/۰۲۵ (یا ۲/۵) و بافت جدید با ضریب ۰/۰۲۴ (یا ۲/۴) در رتبه های بعدی قرار گرفته‌اند بنابراین، محله جوانشیر از نظر سرمایه اجتماعی در رتبه اول، محله جعفرآباد در رتبه دوم و محله زیباشهر در رتبه سوم قرار گرفته‌اند.

جدول ۱۶- ماتریس نهایی ارزیابی سرمایه اجتماعی در محلات قدیم، جدید، سکونتگاه غیر

رسمی

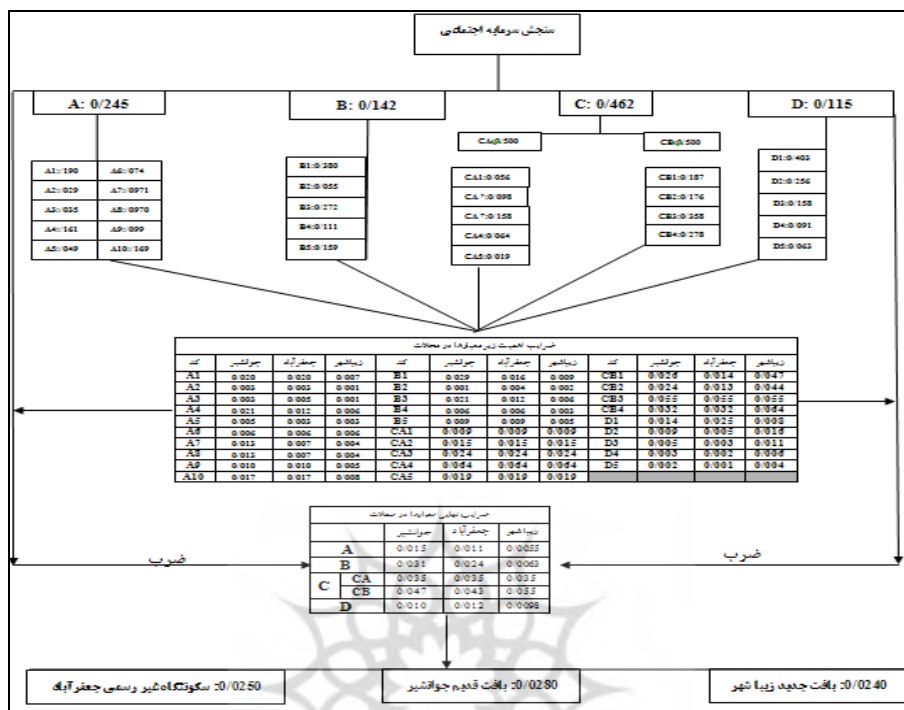
ضرایب اهمیت معیارهای اصلی در محلات سه گانه								
رتبه محلات	وزن نهایی (ضرب در ۱۰۰)	وزن نهایی	آگاهی (D)	اعتماد		مشارکت مدنی (B)	انسجام اجتماعی (A)	معیار نوع محله
				اجتماعی (C)	درونی			
۱	۲/۸	۰/۰۲۸	۰/۰۱۰	۰/۰۴۷	۰/۰۳۵	۰/۰۳۱	۰/۰۱۵	بافت قدیم
۲	۲/۵	۰/۰۲۵	۰/۰۱۲	۰/۰۴۳	۰/۰۳۵	۰/۰۲۴	۰/۰۱۱	سکونتگاه غیر رسمی
۳	۲/۴	۰/۰۲۴	۰/۰۰۹۸	۰/۰۵۵	۰/۰۳۵	۰/۰۰۶۳	۰/۰۰۵۵	بافت جدید

بررسی تطبیقی محلات مورد اشاره نشان داد که محلات قدیمی و فرسوده شده از نظر سرمایه اجتماعی وضعیت نسبتاً بهتری را در مقایسه با دو محله دیگر دارا است آنچه در این بین حائز اهمیت است درجه و میزان اعتماد به نهادهای مختلف مدیریتی است که در محلات مورد اشاره به تناسب وضعیت اقتصادی و کالبدی محلات تفاوت معناداری را دارا است. به طوری که در محله قائم اعتماد نهادی با ضریب اهمیت ۰/۰۵۵ مشخص شده است که در دو محله دیگر یعنی جوانشیر (ضریب ۰/۰۴۷) و جعفرآباد (ضریب ۰/۰۴۳)

ضریب مورد نظر پایین تر از زیباشهر است. آنچه در بیان دلیل این امر و برقراری رابطه بین اعتماد نهادی و میزان رضایت از نهادهای مختلف و همچنین وضعیت کالبدی اقتصادی محله می توان بیان کرد این است که هر چه میزان دسترسی به خدمات، وضعیت کالبدی زیست محیطی محله بهبود می یابد به همان نسبت میزان اعتماد نهادی نیز افزایش می یابد. این مساله را می توان با نگاه به جدول (۲) و ماتریس اعتماد نهادی حاصل از مطالعات انجام گرفته در محلات بررسی نمود که در آن محله زیباشهر با توجه به میزان شاخص های مورد بررسی در مقایسه با دو محله دیگر از وضعیت مناسب تری برخوردار بوده و به همان نسبت دارای اعتماد نهادی بالایی است. این در حالی است که میزان رضایت، میزان برخورداری از خدمات (با توجه به جدول ۲) در محلات جوانشیر و جعفرآباد به عنوان محلات قدیم و سکونتگاه غیر رسمی کمتر از محله جدید بوده و همین عامل دلیلی بر کاهش ضریب اهمیت اعتماد نهادی در محلات مزبور شده است. با این حال در باقی ابعاد سنجش سرمایه اجتماعی محلات مزبور با توجه به مدل استفاده شده محلات قدیم، سکونتگاه غیر رسمی و بافت جدید به ترتیب در رتبه های اول تا سوم قرار دارند.

۳-۷- ترسیم سلسله مراتب نهایی (فرایند کار):

بعد از به دست آوردن وزن و اهمیت معیارهای مختلف در و وزن نهایی معیارها در هر سه محله اقدام به ترسیم نمودار سلسله مراتب می شود. نمودار (۳) سلسله مراتب معیارها مختلف را به صورت عددی با ضریب وزنی هر یک نشان می دهد.

نمودار ۳- سلسله مراتب نهایی

۳-۸- آزمون فرضیات

نتایج حاصل از مراحل طی شده نشان می دهد که بافتهای شهری از نظر مولفه های سرمایه اجتماعی با یکدیگر متفاوت بوده به طوری که بافتهای فرسوده(در مفهوم فرسوده شده) و قدیمی(محلله جوانشیر) از نظر سرمایه اجتماعی در مرتبه بالاتری قرار داشته و پتانسیل بهره بردن از ظرفیت بالای سرمایه اجتماعی را برای برنامه ریزی مشارکتی را دارا است. بنابراین با توجه به بررسی انجام شده تفاوتهای زیر قابل بررسی است:

در معیار انسجام اجتماعی بافتهای قدیم بیشترین انسجام و بافت اسکان غیررسمی در رده میانه و بافت برنامه ریزی شده یا جدید با اختلاف زیاد نسبت به بافت های دیگر در رتبه سوم قرار دارند که نشان از تفاوت بافتها با یکدیگر است. در این معیار، زیر معیارهای نیز در بافتهای سه گانه دارای تفاوت معنادار با یکدیگر هستند.

در معیار مشارکت مدنی بافت فرسوده و قدیمی با اختلاف زیاد نسبت به دو بافت دیگر در مرتبه اول و بافت اسکان غیر رسمی با اختلاف زیاد نسبت به بافت برنامه ریزی شده در مرتبه دوم و بافت برنامه ریزی شده نیز در مرتبه سوم قرار دارد.

در معیار اعتماد اجتماعی (درونی و بیرونی) در معیار و زیر معیار اعتماد درونی تفاوتی بین بافتها وجود نداشته و عمده تفاوتها در اعتماد بیرونی است که بر اساس ضرایب به دست آمده در بافت برنامه ریزی شده میزان اعتماد بیرونی در مقایسه با دو بافت دیگر نسبت بالاتری است. و بافت اسکان غیر رسمی نیز با توجه به غیرقانونی ساخته شدن و ترس از دست دادن خانه و کاشانه و ضعف خدمات رسانی میزان اعتماد بیرونی پایین تر از دو بافت دیگر است.

در معیار آگاهی اجتماعی، تفاوتها در زیرمعیارهای کاملاً ملموس است. به طوری که سطح آگاهی به طور قابل ملاحظه ای با وسیع شدن فضای جغرافیایی در بافتهای سه گانه تغییر می کند. سطح آگاهی به ترتیب از بیشتر به کمتر از بافتهای اسکان غیررسمی، بافت فرسوده و بافت برنامه ریزی شده بوده است، به طوریکه از بافتهای برنامه ریزی شده بالاترین و در بافتهای اسکان غیر رسمی کمترین سطح آگاهی را دارند. این امر نشان از تفاوتهای اجتماع ساکن در بافتهای مختلف شهری و به تناسب آن تفاوت فضایی بین بافتهاست.

در کل موارد مورد تحقیق نشان می دهد که بافتهای مختلف شهری از نظر سرمایه اجتماعی با یکدیگر تفاوت داشته و نیاز به برنامه ریزی متناسب با ویژگیهای هر یک ضروری است. چرا که پی بردن به تفاوتهای فضایی محلات با توجه به مختصات فرهنگی و اجتماعی جمعیت ساکن در آن بوده، همین امر ضرورت اجتناب از برنامه ریزی خشک و کالبد محور فن گرایانه و حرکت به سمت برنامه ریزی شهری متناسب با مختصات فرهنگی و اجتماعی محلات را در جهت کاهش نابرابریهای فضایی را ضروری ساخته است.

۴- نتیجه

سنجش سرمایه اجتماعی در سیستم شهر و عناصر آن چون محلات شهری، تأثیر بسزایی در شناخت پویایی، تحرک و هم افزایی محلات شهر و برنامه ریزی برای مداخله هدفمند متناسب با ظرفیت و پتانسیل بالقوه و بالفعل محله های مختلف شهری دارد. مقایسه تطبیقی محلات این مساله را در ذهن متبادر می کند که بافتهای فرسوده و سکونتگاههای غیر رسمی ضمن وجود مشکلات و مسائل متعدد، از نظر سرمایه اجتماعی به ویژه سرمایه اجتماعی درون گروهی (درون محله ای) در مقایسه با بافتهای جدید شهری از وضعیت مناسبتری برخوردارند. سرمایه اجتماعی بالای موجود در بافتهای قدیم منجر به بهبود وضعیت اقتصادی، کالبدی، زیست محیطی در این محلات نشده است که از یک طرف ناکارآمدی نظام برنامه ریزی و مدیریت شهری نیز در این امر دخیلند و از دیگر نبود و یا ضعف در هدایت سرمایه های اجتماعی به سمت توسعه، ارتقا و پایدارسازی در این محلات در ابعاد مختلف تأثیر گذار است. از سوی دیگر حس غریبگی و ضعف سرمایه اجتماعی به ویژه سرمایه اجتماعی درون گروهی در بافت جدید (محله زیباشهر) در مقایسه با دو بافت دیگر خود مساله ای است که در آینده منجر به بروز مشکلات اجتماعی مختلف خواهد شد. بنابراین لزوم برنامه ریزی برای استفاده از سرمایه های اجتماعی در محلات قدیم و سکونتگاههای غیر رسمی در جهت ارتقای وضعیت این محلات و لزوم افزایش سرمایه اجتماعی در محلات جدید ضروری بوده و برنامه ریزی متناسب و هدفمند در این راستا لازم است.

۵- پیشنهادها

برای برنامه ریزی مطلوب و بهره مندی از ظرفیتهای سرمایه اجتماعی در محلات شهری پیشنهادهای ذیر ارائه می شود:

- ۱- افزایش دخالتهای کالبدی در سطح محله برای ارتقای کیفی محیط با هدف افزایش انگیزه ساکنان برای تداوم سکونت و تقویت وجوه بالقوه سرمایه اجتماعی در سطح محله.

- ۲- اتکا بر وجوه بالفعل سرمایه اجتماعی در سطح محله در ارتقای الگوی مداخلات کالبدی از محرک به سمت مشارکتی و از آن سو در جهت مردمی
- ۳- ایجاد خدمات و کاربری‌های سبز، مراکز اصلی و فرعی در سطح محله، ایجاد تنوع و جذابیت در محیط.
- ۴- در نظر گرفتن مؤلفه‌های فراکالبدی مانند ساختار اجتماعی بافت (به مفهوم کمیت و کیفیت روابط و مشارکت کنندگان) در طرح‌ها و برنامه‌ها.
- ۵- برنامه ریزی بر اساس نیاز و مشارکت مردم برای ظرفیت‌سازی اجتماعی در بین محلات
- ۶- تأسیس کارگروه‌های مشورتی برای شورایی‌های محله در زمینه‌های مختلف
- ۷- قائل شدن نقش قانونی برای شورایی‌های محلات در امر بهسازی و نوسازی
- ۸- ایجاد فضاها و بسترهای تعامل و اشتراک اجتماعی در بافت
- ۹- حمایت از میزان مشارکت ساکنان ساکنان
- نهادسازی و حمایت از تشکل‌های مردمی

منابع و ماخذ

- ۱- افروغ، عماد، (۱۳۷۸)، خرده فرهنگ‌ها، مشارکت و وفاق اجتماعی، مجموعه مقالات وفاق اجتماعی و فرهنگ عمومی، سازمان چاپ و نشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
- ۲- اوکلی، پیتیر، مارسدن، دیوید، (۱۳۷۸)، رهیافتهای مشارکت در توسعه روستایی، ترجمه منصور محمد نژاد، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی - تهران
- ۳- بهزاد، داوود، (۱۳۸۱)، سرمایه اجتماعی بستری برای سلامت روان، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال دوم، شماره ۶.
- ۴- پاتنام، رابرت، (۱۳۸۰)، دموکراسی و سنت‌های مدنی، ترجمه محمد تقی دلفروز، انتشارات سلامت، تهران.

- ۵- چلبی، مسعود، (۱۳۷۲)، وفاق اجتماعی، فصلنامه نامه علوم اجتماعی، دانشگاه تهران شماره ۳، تهران.
- ۶- ربانی خوراسگانی علی، صدیق اورعی غلام رضا، خنده رو مهدی، (۱۳۸۸)، بررسی سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل گیری آن در سطح محله، مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد، سال ششم، شماره ۲.
- ۷- زتومکا، ولفگانگ، (۱۳۸۴)، نگاهی نو به مفاهیم توسعه، ترجمه فریده فرهی و وحید بزرگی، انتشارات مرکز، تهران
- ۸- سردارنیا، خلیل الله، (۱۳۸۸)، اثر سرمایه اجتماعی بر حکمرانی خوب، ماهنامه اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۲۶۰، فروردین و اردیبهشت.
- ۹- شهام، ا، دادفر، ه، (۱۳۸۴)، جغرافیای جهانگردی ایران، تهران، انتشارات طراوت، چاپ اول
- ۱۰- عارفی، مهیار، (۱۳۸۰)، به سوی رویکرد دارایی- مبنا برای توسعه اجتماع محلی، ترجمه نوین تولایی، هنرهای زیبا، شماره ۱۰
- ۱۱- فوکویاما، فرانسیس، (۱۳۷۹)، پایان نظم سرمایه اجتماعی و حفظ آن، ترجمه غلام عباس توسلی، انتشارات حکایت قلم نوین، چاپ اول، تهران
- ۱۲- فوکویاما، فرانسیس، (۱۳۸۴)، سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، انتشارات شیرازه.
- ۱۳- فیلد، جان، (۱۳۸۸)، سرمایه اجتماعی، انتشارات کویر تهران.
- ۱۴- قاسمی وحید، آذربایجانی کریم، ادیبی سده مهدی، توکلی خالد، (۱۳۹۰)، بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی برون گروهی بر توسعه اقتصادی در استان های ایران، مجله راهبرد، سال بیستم، شماره ۵۹، تابستان.
- ۱۵- قدسی پور حسن، (۱۳۸۷) فرایند تحلیل سلسه مراتب AHP، انتشارات دانشگاه صنعتی امیرکبیر، تهران

- ۱۶- کلمن، جیمز، (۱۳۷۷)، بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، نشر نی، چاپ اول، تهران.
- ۱۷- کیانی، اکبر، میرزاپور، سلیمان، (۱۳۸۸)، بررسی افتراق فضایی- مکانی شهر و روستا در ابعاد سرمایه اجتماعی مطالعه موردی شهرستان خرم آباد، مجله فضای جغرافیایی، شماره ۲۸، زمستان.
- ۱۸- گیدنز، آنتونی، (۱۳۷۸)، راه سوم سوسیال دموکراسی، ترجمه منوچهر صبوری کاشانی، انتشارت تیراژه، تهران.
- ۱۹- محسنی تبریزی، علیرضا، آقامحسینی، مریم، (۱۳۸۹)، بررسی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه شهری؛ مورد پژوهی: شهر محلات، مجله مدیریت شهری، سال هشتم، شماره ۲۶، پاییز و زمستان.
- ۲۰- مرکز آمار ایران، (۱۳۸۵)، سرشماری عمومی نفوس و مسکن.
- ۲۱- مهرداد نوابخش، جمیله فدوی، (۱۳۸۷)، بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی و نقش آن در توسعه شهری مطالعه موردی منطقه ۵ شهر تهران، پژوهشنامه علوم اجتماعی گرمسار، سال دوم، شماره ۱، بهار.
- ۲۲- نعمتی لیمایی، مهلقا (۱۳۸۹)، تبیین ارتقای کیفی نوسازی شهری با اتکا بر نقش سرمایه اجتماعی (نمونه موردی: بهشتی محله قائم شهر)، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرکز تهران.
- ۲۳- نوغانی محسن، فولادیان احمد، احمدی ازغندی حسن، (۱۳۸۹)، بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر رضایت از زندگی (مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد)، مجله جامعه شناسی مطالعات جوانان، سال اول، شماره سوم، زمستان.
- 24- Fukuyama, F, (2001). Social capital, civil society and development, Third World Quarterly, pp 7-20.
- 25- Putnam. R (2000). Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community, Simon and Schuster, New York.